

J.CHARSHEMOV TIŃ DÓRETIW SHILIGINDE FUGA JANRI
THE GENRE OF FUGUE IN THE WORKS OF J.CHARSHEMOV
ЖАНР ФУГИ В ТВОРЧЕСТВЕ Ж.ЧАРШЕМОВА

Segizbaeva Guldana – Ózbekstan mámleketlik konservatoriyasi Nókis filiali “Uliwma kasiplik há social-gumanitar pánler” kafedrası “Muzikataniw” qánigeligi 2-kurs studentı
İlimiy basshı: G.M.Kamalova

Annotaciya: Bul maqalada qaraqalpaq xalqınıń jas kompozitori Jamil Charshemovtıń fuga janrındağı shıǵarmaları, sonıń ishinde “Qazaq temasına fuga” sı haqqında sóz etiledi. Fuganı talqılaw dawamında onıń stillik ózgeshelikleri hám dúzilis forması, xarakteri hám milliy kolorittiń joqarı dárejede sáwleleniwı kórsetip beriledi.

Gilt sózler: kompozitor, xalıq namaları, fuga, intermediya, repriza, tonallıq.

Аннотация: В данной статье рассказывается о творчестве молодого каракалпакского композитора Жамиля Чаршимова, также его полифонические произведения в жанре фуги, следовательно “Фуга на казахскую тему”. В ходе обсуждения фуги будут подчеркнуты ее стилистические особенности, освещенность формы, характера и национальный колорит.

Ключевые слова: композитор, народные песни, fuga, интермедия, реприза, тональность.

Abstract: This article describes the work of the young Karakalpak composer Jamil Charshemov, as well as his polyphonic works in the genre of fugue, hence “Fugue on the Kazakh theme”. During the discussion of the fugue, its stylistic features, the illumination of the form, character and national flavor will be emphasized.

Keywords: composer, folk songs, fugue, interlude, reprise, tonality.

Fuga (latin tilinen fuga “juwırıw” fugere qashıw) polifoniyalıq muzıkanıń kompozicion texnikası hám forması, bul jerde kóp dawıslı shıǵarmanıń ulıwma melodiyaalıq sızıǵı onıń bir dawısınan basqasına ótedi. Klassik monofoniyalıq fugada bir neshe dawıslar bar bolıp, olardıń hár biri berilgen temanı tákirarlaydı (elikleydi).

Fuga qısqa sesler uyǵınlıǵı átirapında qurılǵan – “temalar” dan ibarat. Tema aralıǵı ádetde oktavadan aspaydı. Tema uzaq bolıwı shárt emes, sol sebepli onı fuga dawamında ańsat ǵana eslep qalıw hám tanıp alıw múmkin.

Fuga úsh bólimnen ibarat: ekspozitsiya, rawajlanıw, repriza. Ekspoziciya barlıq dawıslarda izbe-iz temanıń dáslepki kórinisin óz ishine aladı. Geyde kontroekspozitsiya (barlıq dawıslar boyınsha qosımsha temalar) payda etiwı múmkin bolǵan qosımsha temalardan paydalanıladı. Temalar arasındaqı melodiyaalıq strukturalar *intermediyalar* dep ataladı. Olar fuganıń barlıq bólimlerinde isletiledi,

ekspozitsiyada bolsa intermediya kóbinese ekinshi hám úshinshi temalar ortasında isletiledi. Klassik fuga ekspozitsiyasi parallel tonallıqqa modulyaciya hám kadans penen tawsıladı.

Rawajlanıw (fuganıń erkin bólegi) temanı jańa tonallıqqa ótkeriwden baslanadı. Bul bólektiń dúzilisi ápiwayı emes, sol sebepli onıń dúzilisiniń tek ulıwma nızamlıqların ajratıw múmkin. Fuganıń rawajlanıp atırǵan bólegindegi temalar kóbinese birinshi dárejeli aǵayın tonallıqlar boyınsha ótkeriledi, geyde uzaq tonallıqlarǵa ótiw de múmkin.

Intermediyalar úlken áhmiyetke iye (olar fuganıń pútkil formasında zárúrli rol oynaydı — olar basqa sırtqı kórinislerdiń qásiyetlerin, mısalı, sonata yamasa rondanı beriwi múmkin).

Repriza ádetde temanı tiykarǵı tonallıqqa ótkeriwden baslanadı hám odan tısqarı shıqpaydı, lekin geyde dominta tonallıǵında isletiledi. Kóbinese subdominanta tonallıǵı zárúrli áhmiyetke iye bolıp, odan repriza da baslanıwı múmkin. Koda-bul tiykarǵı tonallıqqa juwmaqlawshı kadansdan keyin payda bolatuǵın temanıń juwmaqlawshı tákirarlanıwı. Juwmaqlawshı bólekte barlıq dawıslar bir waqıtıń ózinde esitiledi.

“Fuga” ataması Orta ásirlerde isletilgen, biraq keyinirek ol hár qanday eliklew kontrapunkti (yaǵnıy bir dawıs waqtı -waqtı menen basqasın tákirarlaytuǵın dóretpе), sonday-aq kanon hám keyinirek bólek muzıkalıq sırtqı kórinislerde ajralıp turatuǵın basqa túrdegi dóretpelerdi názerde tutqan. Fuga texnikası, biz házir bilgenimizdey, XVI asirde de vokal, saz ásbap dóretpelerde islep shıǵıla baslandı. Bul usıl, mısalı, fantaziyalar hám kanonlarda isletilingen.

Fuga barokko, romantizm hám XX ásirde búgingi kúnge deyin saqlanıp kelgen tariyxıy janrlardan bolıp tabıladı. Bul janrda júdá kóp kompozitorlar shıǵarmalar dóretpе, jańalıqlar kiritken. Mısalı, Shostakovich, Shyonberg, Mushel fugaları buǵan mısıl bolıp, olar fuga janrında óz stilin jaratqan.

Usı kibi kompozitorlardıń qatarında qaraqalpaq jas kompozitorı J.Charshemov ta bar bolıp, ol konservatoriyada oqıp júrgen waqıtlarında ustazları F.A.Muxtorova hám V.B.Glinskiy járdemi menen polifoniya pánin tereń úyrenip, bul jóneliste de jemisli dóretpeshilik etti. Kompozitor 2009-jılı 5 fugadan ibarat “Fugalar” atlı toplamın jazadı. Búgingi kúnge deyin kompozitordıń bul janrda jıǵırmaǵa jaqın fugaları bar.

Kompozitordıń fugaları tiykarınan eki stilde jazılǵan.

- 1) Klassik fugalar.
- 2) Xalıq namaları tiykarında dóretilgen fugalar.

Kompozitordıń klassik fugaları qaǵıydalarǵa tiykarlangan halda dóretilse, xalıq namalarına dóretilgen fugaları bul qaǵıydalarǵa qarsı formada dóretiledi. Mısıl ushın xalıq namalarına kvarta hám kvinta júrisleri tán bolsa, klassik fugalarda bolsa bunday júrislerge sheklew qoyıladı.

J.Charshemovtın bul eki stilde birlestirgen halda jazǵan fugaları da joq emes. Buǵan onıń qazaq teması tiykarında jazılǵan úsh dawıslı fugasın mısál ete alamız.

QAZAQ TEMASÍNA FUGA

Kompozitordıń qazaq teması tiykarında jazılǵan fugası Moderato tempinde 2/4 ólshemde jazılǵan. Fuga úsh bólimnen, ekspoziciya, rawajlanıw hám reprizadan turadı. Ekspoziciya tema úsh márte ótip, birinshi tema C-dur tonallıǵında, tonallıqtıń birinshi basqışında, 8 taktli tema menen ortanǵı dawısta baslanadı. Bunda joqarı hám tómeni dawısta pauza boladı.

Moderato ♩ = 100

Tema súwretlenip bolǵannan soń, tayarlıqsız G-dur tonallıǵına ótip ketedi. Ekinshi tema 9-16-taktler aralıǵında joqarı dawısta súwretlenip, orta dawısqá birinshi qarsı tema qoyılıp, tómeni dawıs pazada boladı. Qarsı dúzilisler tiykarınan temanıń xarakterine qarsı bolıp, tiykarǵı tema shox xarakterde bolǵanı ushın, qarsı dúzilis lirikalıq xarakterde kelgen.

9

17-taktte temadan soń bir taktli birinshi intermediya joqarı hám orta dawısta kelip, tómeni dawıs pazada boladı. Bunda tómenge háreketleniwshi dúzilis G-dur tonallıǵınan C-dur tonallıǵına alıp keledi.

17

Ekspoziciyanıń úshinshi teması 18-taktten baslap C-dur tonallıǵında súwretlenip, tiykarǵı tema tómeni dawısqá ótip, joqarı dawısqá birinshi qarsı tema, orta dawısqá ekinshi qarsı tema qoyıladı. Bul qarsı temalar ekspoziciyanıń ekinshi temasındaǵı qarsı dúzilistiń elementlerinen alınǵan. (18-25-taktler)

26-33-taktler aralığında úsh dawısta ekinshi intermediya atqarıladı. Bul intermediyaniń joqarı dawıstaǵı teması tiykarǵı temaniń elementlerinen, al orta hám tómeni dawıslardıń teması bolsa ekspoziciyaniń ekinshi temasınıń qarsı dúzilis teması elementlerinen alınǵan. Bunnan basqa da bul intermediyada jańa dúzilisler qosılıp, joqarı dawısta ritmikalıq dúzilisler ózgergen. 26-27-taktler terciya joqarı háreketleniwshi sekvenciyalıq dúziliste kelgen. 33-takte dominantseptakkordtıń tonikaǵa sheshiliwi arqalı a-moll tonallıǵına ótip ketedi.

Rawajlanıw bóliminde de tema úsh márte kelip, birinshi tema 8-taktli a-moll tonallıǵında atqarıladı. Tiykarǵı tema joqarı dawısta bolıp, tómeni dawısta birinshi, al ortanǵı dawısta ekinshi qarsı dúzilis qoyıladı. Bul bólim kanonlı rawajlanıp, ekinshi intermediyaniń elementlerinen dúziledi.

Rawajlanıwdıń ekinshi temasına intermediyasız ótip, tema rawajlanǵan halda 10 taktke keńeyip, birinshi temaniń a-moll tonallıǵınıń dominantanta E-dur tonallıǵına ótip ketedi. Bundaǵı tema tómeni dawısta bolıp, ortanǵı dawısta birinshi, al joqarı dawısta ekinshi qarsı tema qoyıladı. 48-49-taktler 50-51-taktlerde qaytalanıp, intermediya xizmetin atqaradı. (42-51-taktler)

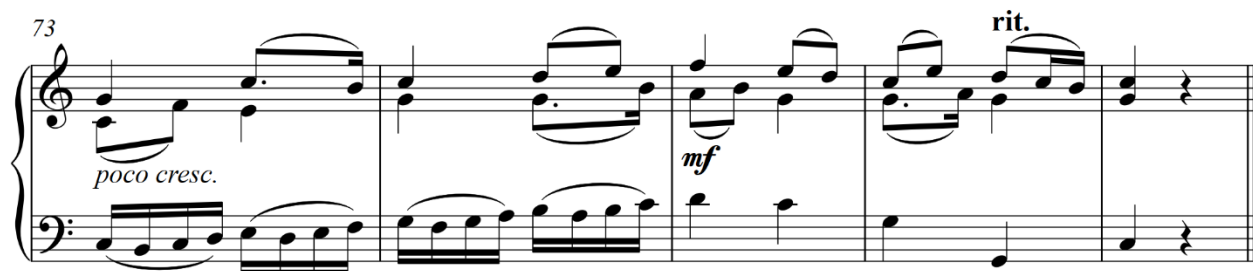
Rawajlanıwdıń úshinshi teması 52-59-taktler aralıǵında, H-dur tonallıǵında variyaciyalı kóriniste sáwlelenip, tema rawajlanıp 10 takte keńeydi. 52-53-taktlerde tema tómeni dawısta bolıp, birinshi qarsı dúzilis joqarı, al ekinshi qarsı dúzilis bolsa orta dawısta boladı. 54-55-taktlerde bolsa vertikal hárekette tema joqarı dawısqa almasıp, soń 56-takte tómeni dawısqa qayıp keledi.

Rawajlanıw tamalanǵannan soń 60-takte 5 taktli intermediya bólimi keledi. Ol rawajlanıwdıń úshinshi temasınıń H-dur tonallıǵınan C-dur tonallıǵına yaǵnıy repriza bólimine alıp keledi. Intermediya úsh dawısta da atqarılıp, tómeni dawısta qarsı dúzilislardıń teması, orta hám joqarı dawıslarda almasıp turıwshı tiykarǵı temanıń elementleri qollanılgan.

65-taktten baslap 8 taktli repriza bólimi kelip, bunda tiykarǵı tema joqarı dawısta, birinshi qarsı dúzilis tómeni hám ekinshi qarsı dúzilis orta dawısta berilgen.

Reprizadan soń 5 taktli koda bólimi úsh dawısta atqarıladı. Kodanıń temasında tómeni liniyada 2 taktli sekvenciya soń II basqısh, tonika, kadanskvartsekkord, dominantseptakkordtıń tonikaǵa sheshiliwi menen juwmaqlanadı. Al orta hám joqarı dawısta bolsa qarsı dúzilislerdiń temaları qollanılǵan. (73-77 taktler)

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Charshemov J. Problems of Using Karakalpak Folklore in Composers //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 3. – С. 270-273.
2. Charshemov J. A REVIEW OF MARKABAY JIEMURATOV'S WORK //Modern Science and Research. – 2023. – T. 2. – №. 10. – С. 818-821.
3. Niyazbaeva A., Kamalova G. ÓZBEKISTON XALQ BAXSHISI QALLIEV TEÑELBAY GENJEBAEVICH IJODI //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2023. – Т. 2. – №. 7. – С. 22-24.
4. Begis P., Kamalova G. M. SÓN BES JULDIZ //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 55-59.
5. Aysawle J., Kamalova G. M. SAHRA BÚLBÚLI ROZA QUTEKEEVA //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 60-66.
6. Dauletbaeva G., Kamalova G. A SHINING STAR //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 880-884.
7. Segizbaeva G., Kamalova G. M. DEVELOPMENT OF THE ORCHESTRA OF MUSICAL INSTRUMENTS IN KARAKALPAKSTAN //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 875-879.

8. Niyazbaeva A. J., Kamalova G. M. CHANQOVUZ MUSIQA ASBOBI VA UNING TURLARI //Journal of Integrated Education and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 26-30.
9. Kamalova G. M. et al. QARAQALPAQTIN' BAY MIYRASI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 52-54.
10. Kamalova G. M., Axmetovna M. A. QOBIZ NAM JIRAWSHILIQ DASTURLERIN SAQLAW //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 9. – №. 1. – С. 123-126.
11. Kamalova G., Akhmetovna M. A. THE LEGACY THAT HAS COME DOWN TO US AS "JETI ASIRIM" //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 9. – №. 1. – С. 117-122.
12. Kamalova G. M. et al. OZBEKSTAN XALIQ BAQSISI GAYRATDIN OTEMURATOV //TADQIQOTLAR. – 2023. – Т. 25. – №. 1. – С. 40-42.
13. Kamalova G. M. et al. OZBEK MUZIKASINDA BALALAR FOLKLORI //Journal of new century innovations. – 2023. – Т. 39. – №. 2. – С. 85-87.
14. Тажетдинова С. М., Худайбергенова Г. Ж. Формирование музыкальной культуры студентов //Молодой ученый. – 2018. – №. 47. – С. 380-382.
15. Тажетдинова С. М. Народные песни как фактор развития личности учащихся //Вестник Курганского государственного университета. – 2018. – №. 3 (50). – С. 62-62.